

1. Кароткі змест Страта

2. Кароткі змест Знак бяды

3. Кароткі змест Аблава

□

□

Кароткі змест Страта

— Матузка, а Матузка! Аглух ты, ці што?

Над шэрай кучай зямлі пад плотам перасталі ўзлятаць угору дробныя камякі і паказалася аблезлая пілотка і кірпаты, апечаны сонцам твар.

— Лейтэнант кліча, не чуеш? — сказаў вусаты баец Піліпчук, які, пазвоньваючы медалямі, акупваўся побач.

Матузка зірнуў убок дарогі з вербнымі прысадамі, дзе, высунуўшыся з канавы, нешта махаў яму іх камандзір.

— Матузка!! — гукаў лейтэнант. — Бягом за вёску, перадай Галкіну, каб у лес цераз лагчыну не пусціў ніводнага фашыста. Сам пакуль што застанешся з ім. Давай хутчэй!

Калі загадана — трэба бегчы. Баец пашкадаваў крыху свайго ўтульнага сховішча, але што зробіш? Прыхапіўшы вінтоўку, ён спрытна выскачыў з акупчыка і, шмыгнуўшы пад жэрдку паламанага плота, апынуўся ў агародзе.

Летняе сонца ў бясхмарным небе ўжо з раніцы набрала сілу і моцна паліла прастор. Вялае бацвінне, не ачуняўшы за кароткую ноч, бяссільна ляжала на сухой зямлі; жоўклі і курчыліся на градах агурковыя калівы. Капуста і тая згарнула абмяклае лісце і зморшчылася, нібы пастарэўшы да часу. Шморгаючы ў агародніне загнутымі наскамі стаптаных ботаў, Матузка бег між градак і не азіраўся назад, дзе над выганам паспешліва акупваліся яго таварышы — байцы паходнай заставы, уранку напаткаўшай ворага.

Знарок дзеля маскіроўкі баец трымаўся гумнаў і агародаў, і хутка яму трапілася сцяжынка, якая вілася ля саду. Цераз паркан на абцяжараных галінах звісалі буйныя, яшчэ недаспелыя яблыкі, хлопец, па-дзіцячаму азірнуўшыся, на бягу сарваў адзін і памчаў далей. Рухавасці ў яго хапала, хутка неслі ногі, і заўзята, без роздуму, сігаў ён цераз высокія платы і драцяныя загароды. Першае самастойнае баявое заданне было прычынай яго незвычайнай энергіі і спрыту. Хоць Матузка і не першы дзень на вайне, але неяк здаралася, што яму не давялося трапіць у бой: усё выпадаў рэзерв або марш ці другі эшалон. Толькі вось сёння, здаецца, будзе нешта сур'ёзнае.

Так, па загуменнях і агародах, Матузка амаль ужо мінаў вёску. Захоплены ўласным спрытам і жвавасцю, ён на час забыўся пра пагрозлівыя абставіны, таму зусім нечакана для яго ўгары заверашчэла нешта страшнае і, страсянуўшы наваколле, грымнулі тры выбухі. Якраз у тым кірунку, куды трэба было бегчы, у адно імгненне знесла саламяную страху з хаты. У паветры мільганулі кроквы, шматкі саломы, кавалкі коміна, і ўсё знікла ў гушчары садоў, толькі воблака пылу ціха паплыло ў блакітнае неба.

«Міны», — падумаў Матузка і здзівіўся, адчуўшы пад сваім целам цвёрдыя галінастыя сцяблы бульбоўніку. Падаць не меў ён намеру, а выйшла гэта неяк само сабой, неўпрыцям. Страшныя выбухі развевалі ўзнёслы настрой байца, але, каб не траціць часу і

не напаткаць якой бяды, Матузка не стаў асабліва смуткаваць і яшчэ паскорыў бег.

* * *

Зрубленая з яловых вярхоў, счарнелая ад дыму і часу старэнькая лазня, у якой шмат гадоў мыліся людзі гэтай вёскі, набыла цяпер новае значэнне. Яна стала апорай непрыкрытага правага фланга, над якім навісла цяпер пагроза абыходу і які асабліва непакоіў лейтэнанта. Гэта было глухое месца наводшыбе, ля самага лесу. Вакол лазні густа і згодна лезлі ўгору і ўшыркі былнёг, крапіва, дзядоўнік і іншая раслінная непатрэба, якой нямала развялося на спустошанай вайною зямлі.

Матузка абышоў лазню, але Галкіна нідзе не ўбачыў. Тады ён прыслухаўся і пачуў шамаценне галля: гэта кулямётчык маскіраваў свой акуп на ўзмежку пад лазовым кустом. Ён ужо акапаўся і цяпер старанна хаваў сляды свежай гліны, рассыпанай наўкола. Хлопец працаваў распрануты, у прапацэлай бруднай майцы, а гімнасцёрка яго ляжала пад дыскамі побач з кулямётам на брустверы.

У паветры тым часам завылі новыя міны, і Матузка, не чакаючы запрашэння, скочыў у цесную ячэйку, якая ледзь змясціла дваіх. Трохі здзіўлены кулямётчык не вельмі прыязна агледзеў нечаканага пасланца. Гэта быў дужы і сур'ёзны хлопец, ненамнага старэйшы, але з выгляду куды мажнейшы за Матузку. Рысы яго твару вылучаліся той грубаватай буйнаватасцю, якая разам з некаторай панурасцю ў поглядзе рабіла яго старэйшым за свае, можа, і невялікія гады. А свежы кірпаты твар Матузкі, на пераноссі крануты рабаціннем, і тонкая постаць падлетка ўжо завельмі маладзілі яго. Такім чынам, розніца ў выглядзе двух байцоў, зведзеных вайсковым лёсам, была даволі прыкметная.

З хваляваннем выклаўшы загад лейтэнанта, Матузка чакаў, што Галкін паскардзіцца на цяжар новай задачы, аднак кулямётчык флегматычна заўважыў, гледзячы ўдалачынь:

— Вядома, не пушчаць, а то абыдуць.

Матузка хоць і бачыў раней гэтага байца, але мала ведаў яго. Галкін служыў у

кулямётным узводзе, трымаўся заўсёды сваіх хлопцаў і толькі ўчора быў перададзены стралкам для ўзмацнення галаўной паходнай заставы. Размаўляць жа ім давялося толькі першы раз, таму малады баец хацеў бліжэй пазнаёміцца са сваім часовым начальнікам.

Але Галкін маўчаў, і гэтая маўклівасць усё больш не падабалася Матузку. Ён пачаў здагадацца, што кулямётчык сваёй негаварлівасцю хоча трымаць яго воддаль, маўкліва напамінаючы маладому салдату, што не час яшчэ ім раўняцца. І сапраўды, Галкін, які быў ад прыроды не лёгкі на слова, гэты раз і зусім не меў жадання пачынаць размовы. З раніцы яго дапякала незразумелая трывога.

Ён ведаў, што з правага боку няма больш нікога, усе сілы паходнай заставы згрупаваны на тым баку вёскі. Праўда, дагэтуль тут было спакойна, гітлераўцы паказаліся недзе на левым фланзе, спрабуючы, відаць, ударыць па дарозе, але хто ведае іх сапраўдныя намеры? На вайне трэба быць асабліва пільным, каб не даць ашукаць сябе, і Галкін, ладзячы пазіцыю, увесь час пазіраў у нізіну і прыкмячаў усё, што рабілася ў баку ворага.

Ад лазні на ўвесь прасцяг праглядалася нешырокая травяністая лагчына, якая падступала да вёскі. Справа, уздоўж лугавіны, цягнуўся па адхону ельнік, зараснікамі шырокага ўзлеску амаль даходзячы за ўпадзіны. Там, дзе палоска маладога алешніку заходзіць далёка ў нізіну, гітлераўцы могуць паспрабаваць прабрацца ў лес, каб абысці вёску з яе безабароннага боку. Кулямётчык ужо заўважыў у тым кірунку некалькі постацей, занятых невядома чым, і таму байцу было зусім не да размовы.

Прыціснуўшыся да халаднаватай сцяны акопа, Матузка таксама пачаў углядацца ў гэты небяспечны ўчастак. Вінтоўку ён паклаў на бруствер побач з кулямётам, але ў гэты час за вёскай затрашчалі рэдкія стрэлы, і баец падцягнуў яе да сябе. Галкін не зварухнуўся. Схіліўшы набок галаву, ён прыслухоўваўся да гукаў бою і сіліўся зразумець па іх, што адбываецца ў вёсцы. На яго заклапочаным твары не шмат адбівалася думак, аднак ніводная праява яго пачуцця не заставалася непрыкметанай яго напарнікам.

Тым часам страляніна ў вёсцы мацнела, і міны пачалі рвацца часцей і бліжэй. Матузка ў акопе хоць і не вельмі баяўся, але, не ўмеючы яшчэ валодаць сабою, уздрыгваў пасля кожнага выбуху. Толькі ўпэўніўшыся, што міны не набліжаюцца больш да лазні, ён перастаў турбавацца. Хлопец з радасцю адзначыў гэтую перамену ў сабе і падумаў, што прывыкае.

Праз якую гадзіну бой за вёску пачаў сціхаць. Аўтаматы і вінтоўкі змоўклі, толькі кулямёты яшчэ пускалі доўгія чэргі па далёкіх цэлях. Відаць, першая атака гітлераўцам не ўдалася, і цяпер трэба было чакаць другой.

Трымаючы кулямётны прыклад ля пляча, Галкін не зводзіў вачэй з нізіны — і не дарма. Накапіўшыся ў раўчуку злева, гітлераўцы высыпалі ў нізіну і, выстройваючыся на хаду ў няроўны блытаны ланцуг, кінуліся да лесу. Галкін пачакаў, пакуль усе высыплюць на адкрытую мясцовасць, і пусціў доўгую чаргу.

Ад першых стрэлаў кулямёта Матузка ўздрыгнуў, мацней сціснуў сваю вінтоўку, але стрэліць не здолеў. У яго зашчымела ў грудзях, млосць разлілася па целе. Цяпер толькі ён адчуў і зразумеў упершыню, што вось пачалося тое, да чаго ён рыхтаваўся гэтулькі часу. Узрушанасць была моцная, яна хваляй уварвалася ў душу маладога салдата, але хутка і прайшла. Барацьба, у якую ўжо ўступіў юнак, патрабавала яго непасрэднага ўдзелу, не лічачыся з настроем, і Матузка зразумеў гэта. Прыклаўшыся да вінтоўкі, ён убачыў ля мушкі многа маленькіх фігур, якія паднімаліся, беглі і падалі. Побач страляў кулямёт, і неяк у такт яго стрэлам ці мо ў такт сэрцу, сціснутаму ў грудзях, ва ўсе бакі хадзіў ствол вінтоўкі, не даючы прыцэліцца. І ўсё ж Матузка выбраў момант, зацяў дыханне і стрэліў. Потым яшчэ і яшчэ...

Нечакана сустрэтыя кулямётным агнём з фланга, гітлераўцы спачатку кінуліся наперад, а потым прыцішылі бег. Многія з іх пападалі на лугавіну, іншыя, змяшаўшыся, пачалі бязладна бегчы назад у раўчук, адкуль толькі што выйшлі. Наўздагон ім Галкін апаражніў дыск і вылаяўся, не стрымаўшы злоснай радасці.

Матузка ўслед за кулямётчыкам з прыкметнай неахвотай пакінуў страляць і паклаў на бруствер вінтоўку. На яго твары ззяла такое шчырае захапленне першым поспехам, што Галкін не ўтрымаўся ад усмешкі і, мімаволі паддаючыся настрою памочніка, амаль весела запытаў:

— Ну, як?

— Адбілі, — проста адказаў Матузка. Кулямётчык выцер пілоткай узмакрэлы лоб і, нібы скінуўшы з плячэй які цяжар, зморана ўздыхнуў.

— Нічога, братка, — цёпла сказаў ён, адклікаючыся, відаць, на нейкія свае думкі. — Як-небудзь. Давай папоўнім дыскі.

Ён узяў з-пад ног рэчавы мяшок, наладаваны патронамі, і развязаў лямкі.

— Патронаў, здаецца, хопіць, а вось хлеба няма. Прыйдзецца патрываць пакуль што.

— У мяне ёсць крыху, — азваўся Матузка, узрадаваўшыся, што чым-небудзь можа ўслужыць старэйшаму таварышу.

— Давай тады заадно падмацуем і жываты, каб весялей жылося. Цябе як завуць?

— Мікалай, — паведаміў Матузка.

— А мяне — Змітрок.

Матузка выняў з кішэні загорнуты ў паперу кавалак усохлага хлеба, разламаў на дзве паловы і большую аддаў таварышу. У гэты час ён быў перакананы, што Галкін зусім някепскі хлопец, з ім можна сябраваць, і пашкадаваў, што яны не пазнаёміліся раней. А Галкін, смачна хрумстаючы яблык з хлебам, піхаў у дыск патроны і думаў, што з маладога байца, пэўна, будзе толк.

Так яны паснедалі несамавітым харчам, павесялелі ў адносінах між сабой і, задаволеныя добрым пачаткам справы, мала думалі, што яшчэ іх чакае.

* * *

Апоўдні над вёскай і полем запанавала нудная няпэўная цішыня. Прасторы, размораныя спёкай, ціха драмалі, адпачываючы ад шматгадзінных трывог барацьбы, ахапіўшай наваколле.

Галкін і Матуска ў дзве пары вачэй сачылі за лагчынай, каб у час заўважыць новыя спробы немцаў абысці вёску. Але ў нізіне і ў полі было зусім пуста. Ніводнай жывой істоты, ніводнага руху не назіралася ўдалечыні, толькі над чаротам, пэўна, на добрае надвор'е, дрыжала гарчае марыва.

Можна было меркаваць, што немцы кінулі намер авалодаць вёскай і адышлі на іншы рубеж ці змянілі кірунак наступу. Аднак да хлопцаў ніхто не прыходзіў, і Галкін, як баец з вопытам, ведаў, што ў такіх выпадках трэба выконваць ранейшы загад.

Разам са спакоем прыйшлі і новыя клопаты. Пасля сухога сьнеданьня нясцерпна хацелася піць, а спёка яшчэ больш узмацняла смагу. Нейкі час хлопцы моўчкі змагаліся з ёю, але нарэшце Галкін не вытрымаў.

— Ты з кулямёта страляць умееш? — запытаў ён у таварыша.

— Ага.

— Тады папільнуй тут, а я пашукаю вады.

Ён дастаў з рэчавага мяшка пагнуты кацялок і павольнай хадой падаўся за лазню.

Застаўшыся гаспадаром у акопе, Матузка агледзеў дыскі, пацікавіўся, які прыцэл стаіць на калодцы, і, паклаўшы палец на спуск, прымерыўся да кулямёта. Ён адчуваў сябе рашучым і моцным у гэты час, і на момант у яго нават з'явілася жаданне, каб у лагчыне паказаліся немцы. Ужо ён даў бы ім перцу! Толькі да звароту Галкіна нічога не здарылася. Матузка ўволю напіўся смачнай сцюдзёнай вады, а рэшту паставіў пад куст, каб не грэлася на сонцы.

Сонца тым часам пасунулася ў небе і павярнула цень ад куста, які дагэтуль крыху хаваў іх. Стала вельмі гарача, і Матузка, пазіраючы на рудыя плечы сябра, параіў:

— Ты б апануўся, а то спячэшся.

Галкін паслухаў і, пераклаўшы дыскі на дзядоўнікаў ліст, апануў заношаную і засаленую гімнасцёрку з двума медалямі «За адвагу».

Уладкаваўшы свае справы, хлопцы зноў сталі пільнаваць лагчыну.

Галкін, мала адпачыўшы ноччу і змораны напружаннем раніцы, адразу пачаў дзеўбаць носам, стоячы за кулямётам. Не давяраючы яшчэ аднаму Матузку, ён імкнуўся назіраць сам, але ўваччу непрыкметна наплываў туман, галава марудна хілілася долу і павісала, амаль кранаючы зямлі. Тады кулямётчык усхопліваўся і як мага шырэй расплюшчваў пачырванелыя вочы, аднак праз хвіліну цішыня, зморанасць і спёка зноў бралі сваё. Матузка трымаўся болей бадзёра. Хоць і на яго дзейнічала нерухомасць і спакой у полі, але ён не думаў пра адпачынак. Наадварот, бачачы, як стаміўся таварыш, ён яшчэ пільней у соты раз аглядаў поле, якое вывучаў да апошняй драбніцы.

Так прайшло некалькі расцягненых бяздзейнасцю гадзін, і ў паўдзённай цішыні выспела нарыхтаваная ворагам бяда.

Спачатку ні Галкін, ні Матузка не звярнулі ўвагі на тое, што дзесьці за лесам нібы чмыхнула нешта раз і другі. Гукі гэтыя былі слабыя і амаль не нагадвалі стрэлаў. І тым не менш з-за лесу ўзяў пачатак і набліжаўся востры прарэзлівы віск. Матузка на нейкую секунду разгубіўся, а потым інстынктыўна ўцяў галаву ў плечы і прыціснуўся да бруствера. У гэты ж момант з аглушальным крэкам цяжка здрыганулася зямля, і блізкі выбух амаль болей аддаўся ў целе. Матузка ўчапіўся за Галкіна, а той, мігам адолеўшы сон, падаўся да кулямёта. Калі ж хлопец глянуў наперад, дык убачыў непадалёку ад акупа дзве свежыя чорныя варонкі, над якімі ў цішыні курылася сухая зямля.

Зрабілася надзвычай ціха, толькі ненадоўга. Зноў — тыя ж глухія гукі з-за лесу, і цераз паднябессе з прарэзлівым скрыгатам паляцелі міны. Галкін схапіў кулямёт і, тузануўшы Матузку, прысеў на дно ячэйкі. Магутныя выбухі ўскалыхнулі зямлю, апаліўшы алешнік на ўзлеску, якраз ззаду іхняга акупчыка.

— Эге, братка, — зірнуўшы са сховішча, сказаў кулямётчык. — Гэта па нас вілку ўзялі. Ну, цяпер трымайся!

І сапраўды, не паспелі хлопцы што-кольвечы падумаць, як зноў угары заверашчала ў шмат галасоў, і шумна ды жудасна панесліся на іх серыя цяжкіх, буйнакаліберных мін. Матузка адчуваў, як з кожным імгненнем, непадуладнае цяпер яму, напружвалася яго цела, а сэрца, пэўна, спынялася, ахопленае прадчуваннем пагібелі. Выбухі грывелі зусім побач і так моцна, што здавалася, пад іх ударамі шчэпалася зямля, на ўсю глыбіню працятая страшнай трацілавай сілай. Адзін гучней за другі, як лютыя перуны, білі яны знямеўшыя ў распачы нетры, і грывотнае рэха калыхала лясныя абшары.

Так цягнулася, здаецца, вельмі доўга. З бруствера на спіны байцоў сыпалася зямля, пахла пылам і нейкім паленым смуродам, а яны, прыпаўшы да самага дна, ні разу не варухнуліся. Амаль фізічны боль пранізваў істоту, і хоць не было ран, Матузка дрэнна адчуваў, жывы ён ці ўжо мёртвы.

Галкін чакаў, калі скончыцца агнявы шквал, ды чакаць давялося доўга. Калі ж выбухі крыху аддаліся, ён, адчуўшы нядобрае, хуценька падняўся ў акопе і ўскрыкнуў. Карыстаючыся агнявым прыкрыццём, цераз лагчыну ў лес бегла некалькі дзiesiąткаў ворагаў. Пярэднія дасягнулі ўжо сярэдзіны лужка, і баец схопіў кулямёт.

За таварышам падняўся з акопа і Матузка. Кусты на ўзмежку парадзелі, нібы скінулі лісце; лазня з выбітым вуглом і раскіданай сцяною павалілася на бок. У вёсцы нешта гарэла, і дым рудымі клубамі валіў угору. Травяністы дол наўкола быў перамешаны з зямлёю, а ад багатай расліннасці не засталася і следу.

Зноў трапіўшы пад флангавы агонь, гітлераўцы збянтэжыліся і заляглі. Злосна засакаталі ўдалечыні іх лёгкія кулямёты, і недзе побач у паветры пачулася нядобрае «ф'ю-ф'ю». Хлопцам, аднак, не было калі прыслухоўвацца да новай небяспекі: яны выконвалі загад. Галкін, упёршы прыклад у дужае плячо, разам з кулямётам тросся ўсім целам. Ён баяўся прапусціць хоць бы адзін рух ворага і біў частымі кароткімі чэргамі. Побач, спяшаючыся і хвалючыся, страляў Матузка, ад перажытага страху яшчэ дрэнна валодаючы сабой.

Гітлераўцы нарэшце зразумелі, што прабіцца ў лес, пакуль на фланзе дзейнічае кулямёт, ім не ўдасца. Відаць, уцямілі яны і тое, што сілы ля лазні невялікія і кароткім імклівым ударам можна знішчыць дакучлівую перашкоду.

Там, у траве на лузе, яны перастроілі свой ланцуг і кароткімі перабежкамі пачалі пасоўвацца да лазні. Потны і брудны ад пылу Галкін толькі скрыгатаў зубамі: высокая някошаная трава добра хавала ляжачых салдат, а біць адзіночак, якія зрэдку перабягалі, было нязручна і трацілася шмат патронаў.

Злева, за вёскай, таксама разгарэўся моцны бой, там стрэлы і выбухі зліліся ў суцэльны гул, гітлераўцы адразу атакавалі на ўсім участку.

Некалькі хвілін Галкін страляў і страляў, а ворагі, не зважаючы на агонь, павольна, але ўпэўнена пасоўваліся наперад.

— Ах, сволачы! — крыкнуў хлопец, адарваўшыся ад кулямёта. — Паўзуць!

Ён вызначыў, што затрымаць ворага на адлегласці не ўдасца, а наблізіўшыся, гітлераўцы скарыстаюць хмызняк і блакіруюць кулямёт. На твары кулямётчыка адбілася злосць, і вочы заснавалі па прасцягу, шукаючы выйсця. Адчуўшы, што настаў рашучы момант, ён увесь ажывіўся, наліўся сілай і спрытам.

— Мікалай, — звярнуўся ён да таварыша, — вось што, братка: бяры кулямёт і краем лесу шпар наперад. Як зраўняешся з іх флангам — лупяні збоку. Толькі нядоўга: дыскі са два. А я іх падражню адгэтуль.

Усхваляваны Матузка не вельмі разумеў у новым павароце справы, але адчуваў небяспеку. Ды і выгляд таварыша сведчыў, што становішча сапраўды сур'эзнае. Не кажучы ні слова, ён вылез з акапа і па ўзмежку, прыгінаючыся як мага ніжэй, падаўся да лесу.

Пасля акапа на паверхні баец адчуў сябе неяк зусім адкрытым і безабаронным. Кулі пасвіствалі побач, падалі галінкі, падсечаныя іх кароткімі шалёнымі ўдарамі. Нядоўга было трапіць пад іх імклівы лёт, і ўжо наўрад ці давялося б падняцца. Страшна зрабілася хлопцу тут, на паверхні зямлі, воддаль ад выратавальнага акупчыка. Але трэба было рабіць сваю справу — бегчы наперад, каб у час памагчы Галкіну, які адзін зараз шчоўкае з яго вінтоўкі. І Матузка шыбаў праз альховы гушчар, не асцерагаючыся галля, што балюча сцябала яго.

Выглядаць з лесу, каб убачыць, дзе немцы, яму не спатрэбілася. Калі іх страляніна стала зусім побач, Матузка збочыў з гушчару і асцярожна высунуўся з-за маладой елкі на краю ўзлеску. Месца гэтае крыху ўзвышалася над лагчынай, і хлопец на момант сумеўся: ён выразна ўбачыў на роўнядзі крывы ланцуг гітлераўцаў, якія адзін за адным ускаквалі, беглі і падалі.

Матузка лёг у жорсткую папараць пад елкай і нарыхтаваў кулямёт. Пакуль ён даставаў дыск, зараджаў і ставіў прыцэл, прайшло няшмат часу, але менавіта тады настала рашучая хвіліна. Мінныя выбухі зноў затаўклі зямлю ля лазні; немец, што перабягаў апошні за ланцугом, закрычаў штосьці, усе пачалі падымацца і, страляючы з аўтаматаў, хуткім крокам кінуліся да вёскі. Здарылася так, што супраць Матузкі апынуўся гэты задні немец-камандзір, а ланцуг сваім флангам ужо мінуў тое месца, дзе прытаіўся кулямётчык. Малады баец моцна спалохаўся ад думкі, што спазніўся. Як-кольвечы ён прыцэліўся і націснуў спуск. Кулямёт, нібы знайшоўшы выхад злосці, рвануўся ў руках і задрыжаў буйнай сутаргавай ліхаманкай.

Калі б не так гучна грукалеў яго кулямёт, хлопец яшчэ раней пачуў бы новыя гукі, якія з'явіліся за гэты час. У тым баку вёскі, дзе адбівалася галаўная паходная застава, скрозь лютую страляніну пачуліся шматгалосыя крыкі. Адсюль нельга было ўчуць, было гэта «ўра» ці што іншае, ды Матузка і не слухаў. Немцы зноў заляглі, і па ўзлессю пайшоў моцны трэск, сыпаліся галінкі з лістамі, нібы дзесяткі нябачных бізуноў у розных месцах сцябалі дрэвы. Аднак як ні прыціскаліся к долу залёгшыя ворагі, адсюль яны былі відаць кулямётчыку, і ён, змяніўшы дыск, зноў пусціў чаргу.

У той час аднекуль з варожага боку ўзляцела ў неба дымная ракета і, выцягнуўшы хвост, згасла над логам. Немцы тады шалёна ўскочылі і што было моцы кінуліся назад да свайго раўчука. Матузка задрыжаў увесь ад радасці і апусціў прыклад.

Нястрымная весялосць ахапіла кулямётчыка. Аглушаны выбухамі і стрэламі, ён на ўсё горла крычаў адно і тое ж зларадна-дураслівае:

— Ага-а! Ага-а! Ага-а!

Праз некаторы час нямногія ўцалелыя ворагі зніклі ў раўчуку, а ў лагчыну высыпалі ротныя ланцугі падышоўшага батальёна. Матузка, раптоўна зрабіўшыся лёгкім і імклівым, узваліў на плячо гарачы яшчэ кулямёт і па-над узлескам пабег да вёскі.

Многа ператрывала яго душа за гэты дзень, але здабытая перамога хвалючай

радасцю засланіла цяпер усё самотнае. Як крыўдныя слёзы маленства, адразу забыліся нядаўнія страхі. Пачатак быў зроблены — цяжкі, але удалы пачатак. Хлопец паваяваў, і хоць не зусім ладна, але, бадай, і не дрэнна. Ён сам адчуваў гэта, быў рады, і радасць яго павялічвалася ўпэўненасцю, што Галкін задаволіцца яго ўмельствам і цяпер, бадай, пасябруе з ім. Што ж датычыць Матузкі, дык ён вельмі жадаў гэтага.

Макрэючы ад поту, хлопец імчаўся па ўгрэтай духмянай траве, радасць падганяла яго, і ён спяшаўся падзяліць яе са знойдзеным сёння баявым сябрам.

Яшчэ здалёк Матузка прыкмеціў ля лазні групу афіцэраў (ён пазнаў там камандзіра батальёна) і заўважыў, што яны глядзелі ў гэты бок, нібы чакалі каго. Хлопец пашукаў вачыма Галкіна, але не ўбачыў яго. Не было таго і ў акупчыку, які, пусты і непатрэбны цяпер, туліўся пад лазою. У кусце на ранейшым месцы стаяў кацялок з рэштай вады. Але чаму Змітрок не сустракае яго, няўжо ён стаў зусім абыякавым да свайго былога памочніка? Нешта трывожнае затрымцела ў хлапечым сэрцы, калі ён пралазіў хмызняк на ўзмежку і набліжаўся да камандзіраў.

— Вось ён, гэты кулямётчык, — сказаў камбат, звяртаючыся да незнаёмага, відаць, старэйшага афіцэра.

— Малайчына, — сказаў той. — Малайчына. Прадстаўце да ўзнагароды.

Матузка, аднак, чамусьці змаркатнеў і не адчуваў радасці ад пахвалы начальства: нейкая смутная трывога ўзнімалася ў ім. Сціпла стоячы перад афіцэрамі з узятым да нагі кулямётам, ён адказаў на іхнія пытанні і, адпушчаны, пайшоў памалу на выган да свайго ўзвода.

У вёску прыйшлі ўжо новыя людзі і з поўнай абыякавасцю да ўсяго, што адбылося тут, займаліся сваімі справамі. У дварах гаманілі галасы, стукалі колы па вуліцы; байцы нейкага гаспадарчага падраздзялення маскіравалі галлём нагруджаныя вазы пад плотам. Абапал дарогі дагаралі хаты, і ўдушлівы едкі смурод пажарышчаў раздзіраў грудзі. У адным месцы з вуліцы Матузка пазнаў садок, ля якога бег раніцай, каб перадаць загад. Нейкая будыніна збоч саду згарэла дашчэнт, апаліўшы сваім полымем суседнія яблыні. Між імі ўбачыў баец і тую яблыньку ля сцежкі, з якой сарваў надоечы недаспелы яблык.

Цяпер чорныя галіны яе маркотна цягнуліся над тынам і, здавалася, у смяротнай роспачы прасілі ратунку.

Пад прыдарожнымі вербамі на выгане сядзелі і гаманілі цяпер байцы былой паходнай заставы. З апошняй надзеяй Матузка пашукаў позіркам сябра і, не знайшоўшы, запытаў у Піліпчука, які курыў на абочыне, спусціўшы ногі ў канаву:

— А дзе Галкін?..

— Галкін? — здзівіўся вусаты Піліпчук. — Галкін забіты, хіба ты не ведаеш?

Нешта цяжкае і душнае навалілася на хлопца, зацяло дыханне, і ў вачах скрывілася дарога. Матузка апусціўся на пыльны ўскраек дарогі і абхапіў рукамі кулямёт. Знямоглае за дзень сонца паволі апускалася над лесам, дарога па насыпе, як хрыбціна шчупака, стракацела палосамі ценяў, кінутых вербамі...

Так баец сядзеў доўга і не чуў, што рабілася наўкола. Толькі калі падалі каманду строіцца і байцы выйшлі на дарогу, Матузка падняўся апошні і, падумаўшы крыху, стаў у галаву калоны, дзе ўчора крочыў Галкін і дзе звычайна станавіліся ручныя кулямётчыкі.

Кароткі змест Знак бяды

Аповесць пачынаецца з апісання месца, дзе стаяў хутар. Мала што тут нагадвае былую сядзібу. І на ўсім ляжыць знак няшчасця, знак даўняй бяды.

Сцепаніда, пасвячы карову Бабоўку, убачыла каля разбуранага маста немцаў, яны згружалі бярвенне. Жанчына кінулася на хутар, дзе застаўся муж. Адрамантаваны мост нёс пагрозу з'яўлення чужынцаў на хутары. Пятрок і Сцепаніда прыхоўваюць парсючка. Пятрок спадзяецца, што неяк абыйдзеца («Мы перад імі не вінаватыя. А калі з імі па-добраму, дык можа, і яны... Не з'ядуць, можа... Каб засцерагчыся ад бяды, трэба паводзіць сябе як мага абачлівей і ЦІШЭЙ...»).

Раніцай Сцепаніда пагнала на пашу Бабоўку. Пятрок нічога не паспеў зрабіць па гаспадарцы, бо прыйшлі Гуж і Каландзёнак, паліцаі. Ён чуў ад людзей, што паліцаі сноўдалі ў вёсцы, па хутарах — усталёўвалі новую ўладу. Гуж запатрабаваў пачастунку, але гарэлкі ў Багацькаў не было і ён дастаў сваю бутэльку. Вярнулася Сцепаніда, «ладзіць яешню» паліцаям яна не стала. Ведаючы жончын характар, Пятрок баяўся, што здарыцца непапраўнае: Сцепаніда раззлуе Гужа і іх арыштуе.

Гуж загадаў хутка чакаць іх у госці і мець гарэлку, а яшчэ паведаміць пра бандытаў, калі з'явіцца на хутары.

Пасля адыходу паліцаяў Сцепаніда выгаворвае мужу, што ўстроіў частаванне. «Яны абодва з вінтоўкамі, улада іх над людзьмі вялікая, яны ўсё могуць. Але яна іх не баялася, бо не паважала іх», — гаворыць аўтар пра жанчыну.

Праз некалькі дзён на хутары з'явіліся немцы. Чужынцы трымаліся як гаспадары, ні пра што не пытаючыся ў тых людзей, што тут жылі. Багацькам загадалі вызваліць і вымыць хату.

Падвечар прыехаў афіцэр. Праз нейкі момант фельдфебель паклікаў Петрака. Афіцэр торкнуў пальцам на здымак Сталіна ў газеце, якімі была абклеена хата, і дастаў пісталет. Але выстраліў ён не ў гаспадара хаты, а ў здымак.

Сцепаніду гняце клопат, як засцерагчы ад немцаў «кароўку, парсючка, курачак? Збажыну якую ці бульбу, можа, не возьмуць, нашто ім, але дровы папаляць... А як быць зімой? » Яна прыпазнілася прыгнаць карову, калі немцы былі на працы. Тут жа яны запатрабавалі малака. Сцепаніда цыркнула крыху ў ядро і падала. Фельдфебель загадаў даць Бабоўку памочніку кухара. Выкрыўшы падман, ён пачаў біць Сцепаніду. На наступны дзень жанчына выдала малако на пашы. Усё той жа фельдфебель застрэліў Бабоўку.

«На дзіва сабе самой Сцепаніда не дужа ўбівалася па карове — як ні шкада ёй было Бабоўку, яна адчувала, што рушылася штось непамерна большае і што вялікая небяспека набліжалася да іх ушчыльную. Жанчына вывела з сядзібы парсючка і схавала яго пад вываратнем у барсуковай нары. Дапамагаў ёй нямы Яначка, які пасвіў вясковых кароў. Ноччу Сцепаніда кінула ў студню вінтоўку, забытую ля кухні поварам («Хай не думаюць; калі ўехалі, дык ім усё можна»).

З-за вінтоўкі на падворку, у істопцы, дзе цяпер жылі гаспадары, усё ператрэслі. Афіцэр загадаў Петраку зрабіць «клязет» і вечарам пахваліў яго за работу. Павесялелы Пятрок рашыўся папрасіць сваю скрыпку, якую, прыбіраючы ў хаце, пашкадаваў выносіць у істопку, каб не сапсавалася. Скрыпку афіцэр аддаў, але перад гэтым гаспадар больш гадзіны іграў, што вельмі раззлавала Сцепаніду.

Раптам пачуліся стрэлы. Немцы забілі Яначку, які прыбег на хутар пра нешта паведаміць Сцепанідзе.

Сцепаніда ўспомніла той дзень, калі Патапка Каландзёнак наказаў, што збіраюць камбед. У вёсцы праходзіў сход за сходам, але людзі не хацелі запісвацца ў калгас. Апошні сход сарваў Гуж. Новік, прадстаўнік акружкама, прапанаваў «раскулачыць Гужова Івана, як кулацкага падпявалу і сабатажніка». Лёс Гужа і яго сям'і вырашыўся

адным голасам. За раскулачванне прагаласаваў камсамалец Васіль Ганчарык, устрымацца якому не даў Новік. Сцепаніда і Лявой Багацька галасавалі супраць.

Пятрок рашэнне камбеда не ўхваліў: «— Калі ўжо да такіх дайшла вочарадзь, дык што ж пасля будзе? Каго ж вы праз год-два будзеце раскулачваць?»

— А тады, можа, не будзе каго. Усе ў калгас паўступаюць.

— Можа, і паўступаюць. Але як жа з класавай барбой? Класавая ж барба не адмяняецца?»

У той дзень Пятрок, будучы ў горадзе, купіў скрыпку, за што Сцепаніда на яго доўга сварылася, бо дзеці засталіся без абутку.

Сцепаніда ў думках вярнулася ў гады сваёй маладосці, калі толькі пабраліся з Петраком і служылі батракамі ў пана Яхімоўскага. Усплыў у памяці вясновы дзень, калі на хутары з'явілася камісія «экспрапрыраваць... набытак эксплуатацара». З таго, што меў пан Яхімоўскі, ім выдзелілі дзве дзесяціны зямлі, карову і маладую кабылку. Радасць азмрочвалася пакутамі Яхімоўскага. Пятрок адмовіўся ісці ў валвыканком, калі дзялілі зямлю і гаспадарку пана, пайшла Сцепаніда.

Праз нейкі час пан Яхімоўскі павесіўся. Незадоўга перад гэтым Пятрок і Сцепаніда павініліся перад старым гаспадаром хутара, ён крыўды на іх не затаіў, але сказаў: «На чужым і дармовым шчасця не будзе. Мне шкада вас».

Вясной, уздзіраючы дзірван на пагорку, не вытрымала, пала кабылка. Пятрок і Сцепаніда ўскапалі дзесяціну рыдлёўкамі, пасля чаго Пятрок прывалок на пагорак і паставіў вялікі драўляны крыж, спадзеючыся, што ён «адвядзе праклён ад клятай

людзьмі і богам зямлі». Нехта з вяскоўцаў назваў гэта месца Петраковай Галгофай. Але хутка крыж спілавалі вясковыя камсамольцы.

Пасля высылкі Гужа людзі пачалі запісвацца ў калгас. Сцепаніда была ў камісіі па абагульванні. У раённай газеце з'явілася записка, што «у Слабадскіх Выселках патураюць класавому ворагу — кулаку». Называліся прозвішчы трох гаспадароў, якія «мелі наёмную сілу» — ім дапамагалі араць, жаць, малаціць. Упаўнаважаныя з раёна і акругі патрабуюць раскулачыць выкрытых селькорам «класавых ворагаў». Сцепаніду гэта страшэнна ўзрушыла і абурыла, яна пачала крычаць на ўпаўнаважаных: «А справядлівасць не трэба? Калі ўжо да беднякоў дайшло! Дык хіба справядліва?.. Нельга, каб свае — сваіх! Ці вы ўжо здурэлі там ад навукі, не бачыце? Гэта ж усе людзі навокал бачаць, а вы...»

Сцепаніда рашыла дабірацца да Полацка, шукаць там справядлівасць. Але па дарозе з хутара яе перастрэў сын раскулачанага Гужа, забраў грошы, хлеб і загадаў вяртацца дамоў, сядзець ціха. Прыехаў з лесу Пятрок, яму таксама пагражаў Зміцер Гуж, хацеў нават забраць каня. На раніцу прыбегла Ладымірава Анютка і зайшла ад плачу. Стралялі ноччу ва ўпаўнаважанага. Андрэя і Анціпа, братоў Анюткі, арыштавала міліцыя, Гуж уцёк. Сцепаніда зразумела, што цяпер ужо нічога не паправіш, зразумела, каго чакаў Гуж у сасонніку, калі яна бегла ў мястэчка.

У спісе «выкрыты ў ворагаў» апынулася сям'я Ладыміра, дачку якога Анютку кахаў міліцыянер, камсамolec Васіль Ганчарык. Раскулачыўшы, выслаўшы нявесту, ён застрэліўся ў сваёй хаце, на вачах трохгадовага браціка Янкі. Хлопчык з таго часу знямеў.

«І вось гэтай ноччу звёўся нешматлікі гаротны род высялкоўскіх Ганчарыкаў. Невялічкае, танклявае цела падлетка ў загорнутай на грудзях кашульцы ляжала пад тынам ля лаўкі».

Немцы пакінулі хутар. І тут жа з'явіліся паліцаі, пагналі Петрака вазіць пясок на дарогу. Назіраць за работай Гуж пакінуў Патапа Каландзёнка. За увесь дзень ён не дазволіў

старым мужчынам ні прысесці, ні разагнуцца. «Ну і гад! — падумаў Пятрок. — Чаму яго маці не прыдушыла малога? Гэты ж горш за Гужа. З тым хоць пасварыцца можна, неяк апраўдацца, а гэты адразу хапаецца за вінтоўку».

Пятрок памяняў скрыпку на змеявік, змайстраваў самагонны апарат. Ён гнаў, схаваўшыся ў рове, самагонку, калі на хутары з'явіліся Гуж, Каландзёнак, Недасека. «Агентура» данесла, на што мяняў стары скрыпку. Не знайшоўшы Петрака, Гуж пакінуў на хутары Недасеку чакаць яго.

Недасека пайшоў у паліцыю з-за брата, Новіка. Служачы немцам, як ён гаварыў, ратаваў тым самым ад голаду шасцёра дзяцей. Сцепаніда пра сябе падумала, што такіх не навучыш, бо далей свайго карыта ім не дадзена бачыць. «Такія ад прыроды сляпыя да маленькага пробліску чалавечнасці, дбаюць толькі аб сабе і апраўдваюцца часам дзецьмі».

Пятрок аддаў Недасеку дзве бутэлькі самагону. Праз нейкі час з'явіўся Каландзёнак — Гуж патрабаваў яшчэ дзве. Багацька дастаў са сховішча адну, зразумеўшы ў гэты момант, што і гарэлка не выйсце — не адкупіцца, не ўлагодзіш. Ноччу з'явіліся незнаёмыя паліцаі. Шукаючы гарэлкі, ператрэслі хату, пограб, збілі Сцепаніду, а Петрака, паставіўшы ля сцяны, палохалі стрэламі.

«Гэта ноч пад расстрэлам нешта зрушыла ў Петраковай свядомасці, нешта непапраўна зламала, збіла хаду яго думак са звыклага для яго кола, ён не ведаў ужо, што рабіць і куды ісці...». З недапітай бутэлькай першака ён вяртаўся з рова, калі пачуў на хутары галасы. Там яго ўжо заўважылі і ён адно выкінуў бутэльку ў кусты. Пятрок іх ужо не баяўся, ён толькі хацеў, каб хутчэй усё скончылася, і скончылася тут, на сваім падворку. Але збіўшы старога, звязаўшы рукі, яго на вяроўцы павалаклі ў мястэчка — сам ісці з хутара Пятрок наадрэз адмовіўся. «Ён знік, прапаў з гэтага свету, як і для яго прапалі гэты хутар, роў, Сцепаніда, іхнія дзеці Фенька і Федзя — прапаў цэлы свет».

Былі ў Петрака ў жыцці дзве сустрэчы... На хутар пагрэцца зайшло трое. Як зразумелі гаспадары, нейкія начальнікі. Пачалі распытвацца пра жыццё, пра парадкі ў калгасе. Сцепаніда выказала ўсё, што набалела, Петраку аж сорамна стала за жонку. Старэйшы, з вусікамі, дастаў з кішэні дзесяць рублёў і даў Сцепанідзе — на малако і лякарства хворай дачцы. Збянтэжаная Сцепаніда запытала прозвішча, каму ж доўг аддаваць. Вайсковец, які выходзіў апошнім з хаты, крадком азірнуўся і ціха сказаў: «Таварыш

Чарвякоў».

Чарвякоў разгубленаму гаспадару на развітанне пажадаў багатага жыцця, прозвішча яго, Багацька, ён ужо ведаў.

А летам Пятрок выправіўся ў Мінск да Чарвякова. Арыштавалі за «ўрадзіцельства» калгаснага старшыню Лявона. Сцепаніда, не дабіўшыся праўды ні ў мястэчку, ні ў раёне, рашыла ехаць у Мінск да старшыні ўрада. Але сама ехаць яна не магла, нарывала нага.

Пятрок паўдня хадзіў каля Дома ўрада, не могучы і рашыцца зайсці туды, спадзяваўся, можа сустрэне Чарвякова каля будынка. Нарэшце адчыніў дзверы, спытаў у міліцыянера. Міліцыянер сказаў, што Чарвякоў памёр. Дома Пятрок абнадзеіў Сцепаніду, што ліст з подпісамі і В грошы аддаў старшыні ўрада. Жонка яму і верыла і не верыла, бо Лявон пасля арышту не вярнуўся. В Сцепаніда чула, як здзекваліся паліцаі над мужам. Ёй В было вельмі кепска, моцна балеў правы бок галавы. Круціліся думкі, за што ўзялі Петрака, чым ён не дагадзіў. Жанчына адчула, што яна «перажыла свой лес. Як і не жыла на гэтым, богам уладкаваным свеце. Усё збіралася, доўгія гады чакала, адкладвала на пасля... Пераварнулі аднаасобніцу, ладзілі калектывізацыю, думалі: заживём пасля. Але пасля выконвалі пяцігодкі, змагаліся з класавым ворагам — усё ў нястачы, трывогах, калатнечы і неспакоі... Сцепаніда адчувала, што вайну перажыць ёй ужо не пад сілу». | Ноччу ў дзверы нехта пастукаў, назваўся сваім, але яна не адкрыла, пасля пашкадавала, бо на паліцаяў гэта было не падобна. Раніцай яна пайшла да Карнілы. Чула ад паліцаяў, што некаму спатрэбілася неразарваўшаяся бомба. Тады з Петраком яны рашылі, што тут не абышлося без Карнілы, які гроб да сябе ўсё. Сцепаніда купіла бомбу за парсючка. Потым яна пайшла ў мястэчка, спадзеючыся што-небудзь дазнацца пра Петрака. Вартавы, а гэта быў Недасека, турнуў жанчыну ад турэмнай брамкі. Каля камендатуры Сцепаніда ўгледзела настаўніка Свянткоўскага, які быў у немцаў перакладчыкам. Той, асцерагаючыся, і узяў у яе перадачу для Петрака і ціха, настойліва шапнуў, каб яна зараз жа ішла адсюль.

Вечарам Карніла прывёз бомбу і яны схавалі яе ў рову. У Сцепаніды з'явілася думка як-небудзь паспрабаваць узарваць мост, хоць так адпомсціць, бо тое, што зрабілі з ёю, з Петраком, з хутарам, дараваць яна не магла.

Як толькі пачало дзень, Сцепаніда заспяшалася ў мястэчка. Яна ведала, што вярнуўся з лагера сын колішняй яе сяброўкі. Ён быў камандзірам і мог дапамагчы з бомбай. Па

дарозе сустрэла Гужа і Каландзёнка, якія вялі арыштаванага Карнілу. Яна кінулася на хутар і, надрываючыся, перахавала бомбу. Па яе прыйшлі ў той жа дзень. Сабака, які пасля смерці Яначкі прыбіўся да Багацькаў, папярэдзіў сваім брэхам Сцепаніду, і яна паспела ўскочыць у істопку, накінуць крук на прабой. Паліцаі маглі застрэліць яе праз дзверы, але Сцепаніда патрэбна была ім жывой.

Сцепаніда дастала пасудзіну з газ"ай — адзінае, што прынёс Пятрок, калі вяскоўцы разбіралі краму — і лінула на дзверы, на сцяну, падпаліла. Дзверы ламаць перасталі. Жанчына шкадавала, што там, у раўку, яе ніхто не бачыў з бомбай, «задарма прападзе яе клопат і спрахне без толку сіла, на якую яна спадзявалася».

Хутар гарэў доўга — усю ноч, дагараў у наступны дзень. Паліцаі нікога не падпускалі і самі трымаліся воддаль — баяліся выбуху.

А бомба на ўзроўку чакала свае пары.

Мастацкія асаблівасці

«Мы ўжо даўно прывыклі да высокага псіхалагічнага майстэрства ў Васіля Быкава... Гэтае уменне на поўную сілу заяўляе пра сябе і ў «Знаку бяды», асабліва ў паказе Петрака і Сцепаніды.

Па сваёй натуре Пятрок вельмі памяркоўны чалавек, «ціхі і мяккі — гэткі, якімі была большасць у Выселках: страхавіты, зважлівы, трохі набожны». Спачатку ён намагаецца неяк прыстасавацца да нечалавечых умоў фашысцкай акупацыі. Але такое, аказваецца, немагчыма... І гэты рахманы, не пазбаўлены душэўнай далікатнасці селянін прама, адкрыта выказвае паліцаям сваё абурэнне, пагарду і нянавіць.

Так, Пятрок, як і іншыя станоўчыя героі пісьменніка, — чалавек з высокім гуманістычным патэнцыялам. І таму ён урэшце не вытрымлівае і, не зважаючы на ўсю сваю памяркоўнасць, небаявітасць і схільнасць лепш саступіць, чым спрачацца, ваяваць з другімі... кідае адкрыты выклік паліцаям, выклік, які аплочвае самай вялікай на свеце

цаной — сваім чалавечым жыццём.

Тое ж можна сказаць і пра Сцепаніду. Гэта жанчына таксама складанага лесу, якой выпала нялёгкае жыццё. Яна была парабчанкай, потым членам камбеда, актывісткай калгаснай справы, ударніцай у працы. У адрозненне ад ціхмяна-памяркоўнага Петрака яна вызначаецца баявітасцю свайго характару, Ёсць у Сцепаніды таксама цяга да справядлівасці, нейкае прыроднае, надзвычай натуральнае і глыбокае разуменне праўды і чалавечнасці, звычайна ўласцівае і іншым глыбінна-народным характарам, у тым ліку і Петраку.

В Вельмі добра паказаў Быкаў, як выпявае рашучасць Сцепаніды ні ў чым не паступіцца ні паліцаям, ні іх гаспадарам — гітлераўцам, як гартуецца яе ўпартасць, расце неадольная прага помсты за ўвесь здзек над чалавекам, што гавораць акупанты. Уражвае таксама поўная, абсалютная несумяшчальнасць Сцепаніды з тым ладам жыцця, што навязваюць фашысты, высокая мужнасць яе апошняга выбару — прыняць жахлівую смерць, але не паддацца нелюдзям.

...Шмат новага дае быкаўскі «Знак бяды» ў паказе ворагаў. І не так немцаў, фашыстаў, хоць і тут Быкаў дакладны і цікавы, а найбольш у паказе паліцаяў. Яны, бадай, ніколі раней не выклікалі такой пільнай увагі пісьменніка... Жорсткасць паліцаяў выразна адцяняецца праз роздум Петрака. «Хаця ім што, — думаў Пятрок, — ім абы жорсткасць сваю спраўляць, упівацца сілай, людскую кроў піць. Без крыві засмяглі б іх глоткі.

І гарэлкаю не размочаць. Не, не размочаць, Ім пасля крыві гарэлку давай, а пасля гарэлкі зноў на кроў цягне»...

Асабліва лютае «мажны, крутаплечы», раздабрэлы на народнай бядзе Гуж, старшы паліцай... Гуж п'яны не толькі ад гарэлкі, якую пастаянна глушыць-жлукціць, але і ад улады, неабмежаванай, прынамсі ў дачыненні да мірнага насельніцтва. «...Я ж цяпер для вас — выхваляецца Гуж перад Сцепанідай, — вышэй, чым сельсавет. Вышэй, чым райком. Чым саўнарком нават. Я ж магу любога, каго хочаш стрэльнуць». І страляе, забівае бязлітасна...

Аднак Гуж, мусіць, яшчэ не самае страшнае спараджэнне прыслужніцкай псіхалогіі... Таму што Гуж яўны, закончаны і дастаткова паслядоўны вораг усяго чалавечага. І ад яго нічога іншага чакаць не даводзіцца... А вось Патап Каландзёнак і Антоць Недасека

больш небяспечныя, прынамсі ў тым сэнсе, што яны могуць «даваць нечаканасць». Некалі яны выдавалі сябе за людзей, прыхільнікаў новага, а ў іншых абставінах, калі ўбачылі сілу ў другіх, у фашыстаў, — падключыліся да іх сістэмы і служаць ёй гэтак жа спраўна, як і Гуж... Патап Каландзёнак — асабліва агідная і ненавісная фігура сярод усіх ворагаў, паказаных ў «Знаку бяды». Ёсць у Каландзёнкі фізічная недацёпістасць. Аднак яна не выклікае спачування... а выглядае злавесна, бо спалучаецца з нейкай ідыёцкай стараннасцю. Нейкі страшны, вельмі небяспечны аўтаматызм мыслення, што ўласцівы Каландзёнку, даводзіць да абсурду любую справу, за якую ён бярэцца.

...Характэрнай асаблівасцю аповесці «Знак бяды» з'яўляецца тое, што тут вельмі ўдала даецца дынаміка часу, пераканальна паказваецца трывалая сувязь мінулага, даваеннага, і ваеннай рэчаіснасці. І якраз даваеннае жыццё дужа многа растлумачвае ў лесе герояў... «Знак бяды» ўвогуле можна назваць творам не толькі пра вайну, але і пра даваеннае жыццё беларускага сялянства. Бо... вайна не проста падсвечваецца рэчаіснасцю даваеннага часу, а цэлы выяўленчы пласт прысвячаецца той рэчаіснасці. І пласт гэты не менш значны, чым усё астатняе ў творы...

Многія сцэны, у якіх паказана даваенная рэчаіснасць, напісаны надзвычай моцна, з абвостраным гуманістычным пафасам і сапраўднай чалавечнасцю. Асабліва вылучаюцца ў гэтым плане эпізоды, прысвечаныя трагедыі Анюткі — Сцепанідзінай сяброўкі і гаротніцы, якая настойліва і шчыра цягнецца да новага жыцця...

Цікавая аповесць «Знак бяды» і тым, што тут Быкаў, зноў жа ўпершыню ў сваёй творчасці, звяртаецца да канкрэтнай гістарычнай асобы, што не толькі істотна пашырае падзейны разварот твора, але і павялічвае яго ўнутраную маштабнасць, маштабнасць праўды, гуманістычнай думкі. Гутарка ідзе пра асобу А. Р. Чарвякова — аднаго з выдатных дзеячаў нашай беларускай гісторыі. Бліскуча паказаны дэмакратызм Чарвякова праз яго адносіны да Сцепаніды і Петрака, іх сям'і. Многа значыць для нашай літаратуры гэты вобраз камуніста, чалавека трагедыйнага лёсу.

...Раздзелы пра даваеннае жыццё ў «Знаку бяды» маюць прыныповую важнасць з розных пунктаў гледжання, у тым ліку і для ўмацавання тэндэнцый глыбіннай праўдзівасці ў асэнсаванні народнага подзвігу не толькі ў гады вайны (з гэтым у Быкава мы ўжо даўно звykліся), але і ў нялёгка даваенныя часы, калі Сцепанідам і Петракам трэба было многае вынесці на сваіх плячах».

Кароткі змест Аблава

Раздзел першы

Чалавек на імшарыне

«Чалавек... адчуваў сябе неспакойна, нават трывожна; хада яго была такая насцярожаная, што, здавалася, варта недзе каркнуць вароне, як ён здрыганецца і абамрэ на месцы. Быў ён немаладога веку, даўгалыгі і шырокі ў плячах, але надта худы...» Хведар Роўба запаволіў хаду, пазнаўшы знаёмую з дзяцінства мясцінку, ледзь не заплакаў. Адсюль да роднай вёскі заставалася тры вярсты.

Праз тры месяцы «неверагоднага шляху пакут і цярпення» ён дабрываў да радзімы. Ні хаты, ні забудоў на котлішчы ён не ўбачыў. Калі поле схавалася ў змроку, Хведар пайшоў на свой былы двор, які застаўся неўзараным.

Успомніў, як памерла пад сцюдзёным Котласам жонка. Прышла з дзялянкі і не ўстала. З маці засталася малая Волечка, а яго пагналі на работу. Дачушка то плакала, то «тоненькім дзіцячым галаском пяяла маці ўлюбёную ёю «Вутачку». Мабыць, так яна і адышла з гэтага свету пад жаласны спеў дачушкі...» Назаўтра яго на паўдня вызвалілі ад працы, каб пахаваў жонку.

Дзесьці тут, дома, застаўся сын Міколка. З ліста швагра Тамаша ён ведаў, што сын вярнуўся з арміі і стаў нейкім начальнікам. З высылкі Роўба Міколку не пісаў, баяўся яму нашкодзіць.

Хведар ішоў па вёсцы, прыслухоўваючыся і прыглядаючыся да знаёмых хат, падворкаў, вуліцы. Ён баяўся і ноччу, каб з кім не сустрэцца, каб хто яго не пачуў. Потым нетаропка абышоў магілкі дзядоў, бацькоў, малодшых сястры і брата. Падумаў, «было б добра і яму прымасціцца побач, ...можа ...ён найбольш за тым і імкнуўся сюды — за тысячу кіламетраў, праз пяць гадоў выгнання».

Раздзел другі

Ноч і спакой

У лесе прагнуўся ад холаду. Калі крыху пасвятлела, пайшоў шукаць бульбянае поле. Капануўшы нагой баразну, адразу знайшоў некалькі ладных бульбін, адзначыў сабе, што выбіралі бульбу дзеля прыліку. У гушчары расклаў цяпельца, а сам сеў воддаль — трэба было асцерагацца.

Усе пяць пакутных гадоў Роўбу тачыла пытанне «Завошта?» «Завошта ў яго адабралі ўладай жа дадзеную зямлю, майно і саслалі на катаргу?.. У чым яго віна?»

Яму вельмі хацелася паглядзець на поле. Замест дружнай, вясёлай, як Хведару ўяўлялася, працы, ён убачыў з дзесятак босых, у тоўста накручаных на галовах хустках, жанчын, якія капалі бульбу ў вялікія кашы. Коні ледзьве кльпалі ад ператомы.

На дарозе ён угледзеў фурманку, пазнаў мужчыну на ёй. Гэта быў Мікіта Зыркаш, які напісаў пра яго малатарню. З малатарні і пачаліся ўсе Роўбавы беды. Яе ён купіў па сынавай парадзе, малаціў усім, нікому не адмаўляючы. Плату браў вельмі памяркоўна, але Мікіта падаў так, што Роўба абірае сялян. Калі сталі размяркоўваць цвёрды падатак, успомнілі пра малатарню. Той падатак — семдзесят пудоў збожжа — ён неяк сплаціў, вымеўшы з засекаў усё. Прынеслі новы, намнога большы. Стары яўрэй Наэм

тады параіў яму кідаць усё, забіраць дзяцей і жонку і ўцякаць. Хведар яго не паслухаў. Пражыў у Нядолішчы яшчэ дзесяць месяцаў. Зміцер Цыпрук, які вінен быў за малацьбу грошы, на пасяджэнні камбеда прапанаваў раскулачыць Хведара Роўбу.

Ноччу Хведар зноў хадзіў па роднай вёсцы.

Раздзел трэці

Поўня

У лесе, куды ён адправіўся начаваць, страшэнна даймаў холад. Задрамаў толькі пад ранак і прачнуўся ад нейкай трывогі. Насупраць у хмызняку ўбачыў кароўскую пысу, побач другую. Заліўся брэхам сабака, і Роўбу давялося ўцякаць.

Сабачы брэх гнаў чалавека, і ён апынуўся далекавата ад вёскі ў страхавітай мясціне, якую называлі Багавізна. Толькі надвячоркам ён рушыў назад, зноў зайшоў на могількі, агледзеў свежыя магільны. Нечакана ў мясячным сьняжыце прачытаў на белай дошчачцы «Сокур Іван». Як высылалі Хведараву сям'ю, гэты Сокур памагаў начальнікам. Адзін з іх угледзеў на Волечцы новыя валёначкі, нешта загадаў Сокуру. Той трохі памяўся і сказаў малой скінуць абутак. Душа-чыся слязьмі, маці прынесла дачцэ старыя палапленыя валёначкі. У іх яна і хадзіла дзве зімы, прастуджвалася, пакуль не прастудзілася ў апошні раз.

Пасля смерці жонкі не было на каго пакінуць дзесяцігадовую Волечку. Нечакана брыгадзір пятагонаў, дзе тады працаваў Хведар, злітаваўся і дазволіў узяць яе з сабой. Дзяўчынка чым магла дапамагала маўклівым дзядзькам. Сярод пятагонаў быў нервовы, зласлівы Рагаўцоў, які з прычыны і без прычыны брыдка лаяўся. Роўба неяк папрасіў яго не рабіць так пры дзіцяці. Той паабяцаў «стукнуць» у бліжэйшым пасёлку. Брыгадзір загадаў у час праверкі хаваць дзяўчынку пад плытом.

Калі Хведар выцягнуў Волечку з вады на бярвенне, тая была сіняя і не магла вымавіць ад здранцвення ні слова. Праз тры дні Волечка памерла. Пахаваў Роўба дачку на беразе

рэчкі, нават не паспеў паставіць крыж, бо трэба было даганяць платы. Пасля таго брыгадзір даў яму даведку на імя Зайцава Андрэя Фаміча, з якой ён і дабраўся дамоў.

На світанні Хведар выйшаў на вясковую вуліцу і раптам згледзеў нейчыя вочы. Ён пазнаў жанчыну, гэта была яго равесніца Любка. Жанчына дзіка закрычала і кінулася ў хату.

Раздзел чацвёрты

Радасць зямлі

Пакуль развіднела Хведар быў у лесе. Скурчыўся пад кустамі на дробнай траве, увабраў галаву ў каўнер світкі, засунуў рукі за пазуху — так было цяплей. Шукаў адказ, «чаму ён стаў тут для ўсіх жахлівым чужынцам».

Выйшаўшы са свайго сховішча на схіле дня, ён сустрэў старога, які пасвіў у лесе карову. Жывёлу даводзілася хаваць дзеля малых дзяцей, бо амаль усё малако забірала дзяржава. Ад старога Хведар даведаўся пра жыццё ў калгасе і, нечакана, пра Міколку, сына. «Цяпер жа ён парцейны сакратар. Малады, а нібы той цівун! Ад бацькі адмовіўся... Казалі, і прозвішча меўся мяняць, каб анізвання...» Вестка настолькі ўразіла, што Хведар ні пра што не мог больш пытацца.

Успомніўся выпадак, калі сын настояў, каб лепшага сябра выключылі з камсамола за тое, што ён пашкадаваў маці і пакінуў дома адзін абраз. Хведар імкнуўся неяк зразумець сына: «....Дабрыня, мусіць, там, дзе справядлівасць і праўда. А дзе класавая бязлітаснасць, жорсткасць вышэйшых да тых, хто ніжэй, якая ж там дабрыня!.. Ягоны разумны Міколка, мабыць, хутка засвоіў тое. Калі ён цяпер стаў такі, значыць, такім стаць было трэба. Асабліва, калі ён не па сваёй злосці, а з дзяржаўнай патрэбы...»

На бульбяным полі на гэты раз яго ўгледзелі і, што самае страшнае, пазналі. Крычаў Зміцер Цыпрук, які, па ўсім было відаць, стаў брыгадзірам. Самы няўдалы гаспадар у вёсцы, у якога некалі здохла ад бяскорміцы кабыла, які за сваё жыццё не навучыўся нават плесці лапці.

Раздзел пяты

Аблава

Ноччу ўсчаўся дождж і ў лесе было мокра і няўтульна. Але тут можна было не баяцца. Душа Хведара жыла ў трывожным чаканні дня.

На золаку голад выгнаў яго з ельніку і ён падаўся на ўзмежак поля, дзе раслі грушкі. Чуйны слых Хведара ўлавіў нейкі рух — там былі людзі, Роўбавы аднавяскоўцы. «...Яму як бы цюкнула ў галаву: ды гэта ж яны — па яго. Яны ж зараз пойдучь у лес выганяць яго. Ланцугом, як на паляванні». Хведар павярнуў у глыб лесу, хацеў выйсці з яго з другога боку. Але з узлеску ўбачыў, што на дарозе стаялі машыны і ад іх ішлі людзі. Выйсця яму не пакінулі і спераду — там былі пагранічнікі. У чацвёртым баку быў тупік — «Багавізна, дрыгва, багна, віры, улетку туды не сунешся». Хведар бег туды, бо ззаду чуў галасы, брэх сабакі. «...Ягоны маршрут канчаўся. Неверагодна дзівосны маршрут — праз тысячу вёрст да роднай зямлі... Такі яго лес! Пракляты лес, які на-канаваў яму ў такі час нарадзіцца селянінам».

Роўба бег, ногі да каленяў правальваліся ў чорную грязь, наперадзе блішчэлі чорныя вочы прадонняў. Хутка дол знік з-пад ног і Хведар шуснуў з галавою ў багністую прорву. Але вынырнуў і ўхапіўся за нейкі слізкі карань з суседняй купіны. Ён быў увесь у багне, толькі галава на паверхні. Цяжкая суконная падзеўка і пасталы ўладна цягнулі ўніз.

Яму загадвалі вылазіць, папярэджвалі ад «ліца Савецкай улады», потым палезлі ў балота, пачалі апорваць купіны. Хведар пачуў голас сына. Хацелася зірнуць астатні раз і развітацца. «Бедны Міколка: што ён перажывае цяпер? Пэўна ж, то не па сваёй волі — ён змушаны. Можа, яму загадалі?.. І паслалі яго лавіць у лесе бацьку, якога выракся. Калі выракся, дык, мабыць, можна і лавіць. Але калі такое магчыма, то тады як жыць? Можа, яму яшчэ загадаюць, злавіўшы, учыніць допыт над бацькам?..» Цвёрдым начальніцкім голасам Міколка загадаў парануць купіну, суседнюю з той, за якой тырчала паміж тым і гэтым светам Роўбава галава.

Хведар іх апярэдзіў, выпусціў з рук карань і цяжкія ногі ў сырамятных пасталах адразу пацягнулі яго ў глыб багны. Шукалі яго доўга, ды так і не знайшлі. Багна спрадвеку умела хаваць свае таямніцы.

Мастацкія асаблівасці

На старонках аповесці «Аблава» імкліва разыгрываецца адна са страшных трагедый XX стагоддзя, у выніку якой «распадаліся сем'і, нішчылася людская роднасць, спрадвечная вясковая крэўнасць». Сумленны шчыры працаўнік у адначасе мог згубіць усё, зрабіцца для іншых «жахлівым чужынцам», выгнаннікам, беглым катаржнікам, на якога не распаўсюджваюцца чалавечыя правы і законы. У гэтым на ўласным вопыце пераконваецца галоўны герой аповесці Хведар Роўба.

Хведара, высланага гвалтам за тысячу вёрст, прывялі да роднага селішча вялікі адчай і вялікая любоў. Са смерцю Волечкі «жыццё адняло ў яго апошнюю радасць, адзіную яго ўцеху... уласнае існаванне траціла ўсякі кошт, ён не надта і даражыў ім; яно даўно зрабілася невыносным». Калі што і трымала Роўбу на свеце, дык гэта жаданне пабачыць родны кут. Пасля перажытых пакут Хведар лічыць шчасцем памерці на сваёй зямлі.

Нікому Роўба не пагражае і не замінае, нікому з аднавяскоўцаў, нават Мікіту Зыркашу і Зміцеру Цыпруку, з-за якіх пачаліся яго пакуты, не жадае дрэннага. Аднак няма яму месца сярод блізкіх і знаёмых людзей. Ён можа толькі ноччу, як здань, прайсціся па вёсцы, хаваючыся, зазірнуць у акно былога сябра ці сваяка. На радзіме Хведар горшы за зверга, за злачынца і за шпіёна, бо столькі самых розных людзей сышліся яго лавіць у лесе.

І — ужо апошняя кропля ў бязмернай чалавечай трагедыі — сын, бацькаў гонар і надзея, старанна абшуквае балотныя купіны, палюе разам з іншымі на бацьку. Роўба ўвесь час хоча неяк апраўдаць Міколку. Сумныя думкі з'яўляліся яшчэ там, пад Котласам. Роўба-малодшы ніяк не нагадаў пра сябе, не пацікавіўся лёсам бацькі, маці, сястрычкі. Гэта яшчэ неяк можна было зразумець. Дапамагчы родным Міколка не мог, а нашкодзіць сабе — вельмі проста. І Хведар не пісаў яму, як ні прасіла аб гэтым жонка.

Вельмі ўразлілі Роўбу словы старога чалавека пра адносіны сына-начальніка да калгаснікаў, пра тое, што ён хацеў змяніць прозвішча: «Ну хай адмовіўся ад раскулачанага бацькі, навошта ж так да людзей? І яшчэ мяняць прозвішча? Што ж тады застаецца ад мінулага. Як тады жыць у будучым? Што ён скажа сваім дзецям, калі тыя будуць у яго?» Бацька імкнецца зразумець, адкуль жорсткасць у сына, калі яна выявілася ў яго характары, бо малым Міколка быў жаласлівы да ўсіх.

Камсамалец-Міколка сказаў пра лепшага сябра, які не змог пераступіць праз матчыны слёзы, не выкінуў з хаты абразы: «Камсамол такіх ашуканцаў сцірае ў парашок». Тады бацьку падумалася, што гэта па моладасці, падрасце сын — паразумнее. З таго часу Міколка «паразумней», але не так, як хацелася бацьку.

Ці змог дараваць, ва ўсім апраўдаць Роўба сына? Не! Пачуўшы цвёрды начальніцкі голас, які ён набыў ужо без бацькі, Хведар пазайздรอยсціў жонцы, што яна не бачыць усяго і не чуе.

У аповесці В. Быкава знайшла адлюстраванне балючая, страшная праўда пра рэчаіснасць 30-х гадоў, пра падзеі калектывізацыі. Кароткімі, энергічнымі мазкамі малюе праявік вёску ў перыяд карэннай ломкі адвечнага ўкладу, жыццё перасяленцаў на поўначы. Ён, як амаль заўсёды ў сваіх творах, паказваючы перажыванні і адчуванні чалавека, нешматслоўны і стрыманы, што яшчэ больш падкрэслівае трагізм становішча Хведара Роўбы, нялюдскасць яго лесу. Для В. Быкава мала ўзнавіць — ярка, запамінальна, дакладна, — што і як адбывалася. Праз увесь твор праходзіць пытанне-роздум: чаму такое здарылася з чалавекам, віна якога адно ў тым, што ён нарадзіўся, як і бацькі, дзяды яго, як увесь ягоны род, сялянінам, любіў зямлю, працу, быў руплівым, дбайным гаспадаром. Адказы пісьменнік шукае ў грамадска-палітычных варунках таго часу.